

İŞİN SOSYOLOJİSİ VE İŐ SOSYOLOJİSİ

Dr. Cavit IŐık YAVUZ
Kocaeli Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı AD.

GiriŐ

İŐ, yaşamda önemli yer tutan, günlük etkinliklerde “yapısal bir unsur” konumundaki etkinliklerden biri olarak, amacı insan ihtiyaçlarını gidermek olan mal ve hizmetlerin üretiminde, zihinsel ve fiziksel çaba harcanmasını gerektiren bazı görevlerin yapılmasıdır (Giddens A.,2000). İnsanın toplumsal bir varlık olarak konumu, yaptığı işle belirlenir, yaptığı işte “kendini gerçekteşirebilir, gelişebilir, özgüven kazanabilir” (Belek İ., 1993). İŐ gerek iş ortamında gerekse toplumda oluşturduğu etkilerle, sosyal dayanışmanın önemli bir ögesi olduğu kadar sağlığın da sosyal bir bileşenidir. Çalışma yaşamının ve yapılan işin sağlık üzerine etkileri tıbbın ve çeşitli tıp disiplinlerinin uğraş alanıdır (Last M.J., 1987; Conrad P, Kern R., 1994). İŐ/çalışma yaşamı oldukça dinamik bir süreci içerir. Zamanla çalışan nüfusun özelliklerinin, çalışma biçim ve tekniklerinin değişimi olmakta ve bu durum kişilerin yaşamlarında ve toplumsal yapı ile organizasyonlarda yeni düzenlemeler gerektirmektedir(Laville A., Volkoff S., 2001).

İŐ, doğayı değiştiren bir etkinlik olarak görülür, zaman, mekân ve kültürle sıkı ilişki içindedir ve sosyal bir yapılanmaya sahiptir. İŐ ya da çalışma olarak tanımlanacak etkinlikler, bu etkinliklerin yer aldığı sosyal koşullar ve yoruma bağlı olarak farklılıklar gösterebilir, bu nedenle “iş” in taşıdığı anlam-

ların objektif olmadığı varsayılabılır. Günümüzdeki “demeli çalışma” olarak modelleşen çalışma biçiminin “normal” olarak algılanması, işin çeşitli ve farklı anlamlarını kısıtlayabilmektedir. Bu çalışma tipinin yanında toplumlarda karşılığı ödenmeyen etkinlikler de yaygındır. Geleneksel olarak kadınlar tarafından yapılan ev işleri, kendi kendine bakım gibi bu kapsama giren işler, “istihdam alanının dışında kalan ekonomik işlemler” olarak belirtilen “gayri resmi ekonomi”de önemli yer tutar. Ülkemizde kırsal kesimde “cretsiz aile işçisi” olarak çalışan kadın oranı %62.6’dır. Ev işleri bir kadının günde ortalama dört saatini almakta ve ev işlerinde harcanan enerji, tarım işçilerinininkine yakın olmaktadır. Son otuz yılda ücretli işlerdeki kadın sayısı önemli ölçüde artmıştır. Artış, 1955-1994 yılları arasında, ücret karşılığı çalışanların sayısında 3.5 kat iken, ücretli kadın çalışan sayısı 5.3 kat olmuştur ve günümüzde ücretli işlerde çalışan her üç erkeğe karşı ikiden fazla kadın çalışan bulunmaktadır. Kadınlar çalışma yaşamında çoğunlukla uzmanlık gerektirmeyen işlerde, “atipik ve kayıt dışı istihdam(kısmi çalışma, evde çalışma vb.)” alanlarında çalışmaktadırlar. Çalışma yaşamında kadınların en önemli sorunlarından biri ev işleri ile birleştirildiğinde çalışma süreleridir. Bir araştırma kadın işçilerin bu kapsamda %63’ünün günde 12 saatten, %19’unun da 14 saatten fazla çalıştıklarını ve böylece çalışma sürelerinin hafta-

da 80 saati aştığını göstermiştir. Dilbilimciler ve etnologlar iş/çalışma sözcüğünün “göstergesel” bir anlam taşıdığını belirtmektedirler. Farklı dillerde çalışma sözcüğünün kökeni, “acı” ve “özgürlüğün olmayışı” kavramları ile ortaklıklar göstermektedir. Etkinliklerin “çalışma”, “boş vakit” ya da “angarya” olup olmadığı, etkinliklerin biçiminden çok nasıl “okunduğu” na ve etkinliği destekleyen sosyal duruma ve toplumun üretim yapısına bağlıdır. İş/çalışma, toplumdaki güç, otonomi, bağımlılık ilişkilerinin inceleme alanına da girmektedir. Bu ilişkiler iki taraflıdır ve çalışma ilişkileri “bir tarafta güçsüzlüğün olması” olarak kabul edilmektedir (Giddens A., 2000; Atlı A.K., Özvarış Ş.B., 1998; Özkuzukıran Ş., 2001; Grint K., 1998).

İş/Çalışma/Endüstri Sosyolojisi

Endüstriyel sosyoloji, 1920’li yıllarda verimlilik ile ilgili çalışmaların, “insan faktörünün moral ve verimlilikte fizik faktörlerden daha önemli olduğunu ortaya koyarak” oluşturduğu bir daldır. İş gruplarını ve işçilerin bu gruplardaki rollerini, iş ilişkilerini, iş gruplarından oluşan toplumların sosyal organizasyonlarının bileşenlerini incelemektedir. İş ya da çalışma sosyolojisi, davranış, tutum ve yaşantıları biçimlendiren organizasyonel ve teknolojik yapıları ve bu kapsamda işin ve iş türlerinin sosyal süreçlerdeki yerini belirlemeye çalışan bir disiplindir (Gelles R.J., Levine A., 1995). Genel sosyoloji kavram ve yöntemlerini iş ilişkilerine uygulama dalı olarak endüstriyel sosyoloji, “meslekler ve çalışma sosyolojisi” gibi alanlarla ortak anılmakla birlikte iş sosyolojisinin iş kavramına yaklaştığı tanım itibarı ile farklı bir yön taşıdığı ve adı geçen iki alanı da kapsadığı belirtilmektedir (Grint K., 1998).

Günümüzde, özellikle yakın tarihte yaşanan sanayi devrimi ile toplumsal yapı, kurum ve çalışma biçimleri değişiklikler göstermiştir. Sanayi toplumu, bir yönüyle sanayileşmenin karakteristik özelliklerini diğer yönüyle de “kültürü, kurumları ve gelişmesi sanayi üretimi süreci ile belirlenen” toplumu vurgulamaktadır. Sanayi toplumu olma özelliği göstermeyen toplumlarda aile diğer kurumsal yapıları gölgeler ve baskındır. Bu toplumlarda çalışmak yaşamın diğer sosyal etkinliklerinden ayırt edilen bir iş değildir. Bu durum sanayileşmiş toplumlarda farklılaşmıştır. İşyeri fiziksel olarak evden, çalışma, günlük yaşam döngüsü içinde boş za-

manlardan ayrılmış, özel örgütsel yapılar (karmaşık iktidar hiyerarşisi) çalışma etkinliklerinin yönetimini ele geçirmiş, ekonomik kurumlar giderek aile, din, hükümet ve eğitim gibi diğer kurumların yerini almıştır. Yetmişli yıllarda ortaya konan bir diğer terim ise “sanayi sonrası toplum” terimidir. Bilginin mülkiyetin yerini alarak toplumsal dinamğin kaynağını oluşturduğu belirtilen bu toplumsal yapıda “teknisyenler ve profesyoneller öne çıkmış toplumsal gruplar” olarak yer alır ve hizmet sektörünün imalattan daha önemli hale gelmesi söz konusudur (Gelles R.J., Levine A., 1995; Marshall G., 1999).

İşin Tarihi

İşin tarihsel serüveni incelenirken bazı özellikler öne çıkmaktadır. İş sosyal bir olgudur. Sosyal bir yapılanma içindeki ilişkiler ağı içinde yürütülür. Bu nedenle bu ilişkiler işin anlamını değiştirebilmektedir (Grint K., 1998). İşin tarihi, toplumsal yapıların ve bunların arasında belki de en önemlisi üretim faaliyetlerinin incelenmesini gerektirir.

Tarihsel süreçte üretim faaliyetleri sırasıyla toplayıcılık, avcılık, hayvancılık, tarım ve sanayileşme başlıklarında yer alır. İş/çalışma tarihi ve biçimleri, toplumun üretim biçimi ve üretim ilişkileri ile yakından ilişkilidir. Üretim, tarihsel olarak insanlaşma süreci ile başlayan, “insan emeği aracılığı ile toplumsal gereksinimlere yanıt verecek” nesne ya da faaliyetler oluşturulan, bilinçli etkinlikleri içeren bir süreçtir. Üretim sürecinde gerekli iki unsur vardır: Emek-gücü ve üretim araçları. Emek-gücü ve üretim araçları, üretici güçleri oluştururlar (Belek İ., 2001).

İlkel komünal toplumlar, tam eşitlik ilkesine göre örgütlenmiş, doğaya karşı verilen savaşta tüm topluluk üyelerinin benzer üretim faaliyetlerinde bulunduğu, topluluğun çeşitli yollarla (toplayıcılık, avcılık vb.) ancak tümünde kolektif olarak üretilip tükettiği, daha çok toplayıcılık dönemine özgü olarak doğum ve emzirme gibi fizyolojik bağımlılıklar dışında üretimde cinsiyet ayırımının olmadığı bir toplumsal formasyon taşımışlardır. Bu dönemde çalışma “en temel hak ve sorumluluk” olarak algılanmış ve özellikleri, “yaratıcı unsurlar barındıran, kolektif, inisiyatifli, çok yönlü bir emek” tarafından belirlenmiştir. Topluluklarda “farklı ama bir bütünün içindeki faaliyetleri yerine getiren

kişi ya da grupları koordine etmeyi sağlayan istikrarlı bir düzenleme” olarak tanımlanan işbölümünün gelişimi, uzmanlaşmanın artması, biyolojik, ekonomik ve toplumsal evrimin ivme kazanması, günlük tüketimi aşan bir üretimin oluşmasına yani artı ürüne yol açmıştır. Böylece günümüzden beş bin yıl kadar önce Mezopotamya’da eşitlikçi toplum yapısı farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılaşma sürecinde, işin anlamı, değeri de farklılaşmıştır ve hepsi toplumsal gereksinimlere yanıt verdikleri halde artık “eşdeğer” sayılmamışlardır. Bu eşdeğersizlik kendisini bölüşümde göstermeye başlamıştır. Bu süreçte cinsel işbölümünün ortaya çıkışının etkili olduğu görülmektedir. Cinsel işbölümü, “toplumsal emeğin, yani toplanan ya da avlanan ürünün toplumun öteki üyeleri ile birlikte tüketilmek üzere depolanması için harcanan emeğin ilk formunu oluşturmuş, zamanla cinsiyet ya da yaş gibi diğer fiziksel özelliklere dayanan farklılaşmaların yanında üretim sürecindeki rollere dayanan bölünmeler ve bunun uzantısı olarak hiyerarşik bir yapı ortaya çıkmıştır.” Toplulukta bazı kişiler/gruplar, oluşan artı ürünün üzerinde söz sahibi olmaya başlayarak ilk ekonomik güç odaklarını oluşturmuşlardır. Bu güç odaklarını giderek siyasi ve askerî benzerleri izlemiştir. Böylece, çeşitli iş ve sosyolojik olarak “emek piyasalarının büyümesinin bir sonucu olarak ev eksenli işlerden ayrılan iktisadi bir rol” olarak tanımlanan mesleklerden “eşdeğer” etkinlikler yapan toplum bireyleri üretilen toplumsal üründen aynı eşdeğerlikte pay alamamaya başlamışlardır. Toplumsal değişimlerle, özellikle de tarımsal üretimin gelişimi ile ortaya çıkan sınıflı, devletli toplumlarda artık çalışanlar ve çalışmayanlar bulunmaktadır, toplumun kuruluşu toplumsal uzlaşma ve anlaşmalardan çok “toprakların fethine ve toplumsal artıya ve emeğe el konmasına” dayanmıştır. Köleci üretim biçiminin yaygınlaşması ile üretim, köle sayılarının artırılması ile sağlanabilmıştır, bu dönemin topluluklarında nüfusun yaklaşık beşte dördü “konuşan hayvanlar” olarak nitelendirilen kölelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla iş/çalışma biçimi bu dönemde, kölelik olmuştur. Ancak buradaki çalışma biçimi bazı farklılıklar gösterir, çünkü köleler aynı zamanda “taşınır kölelik” olarak adlandırılan bir biçimde alınıp satılabilirler ve yaptıkları iş ne olursa olsun emeklerinin karşılığı hiçbir şekilde ödenmez. Antik Yunan

toplumunda, kişinin bir işte sürekli olarak çalışması “yüz kızartıcı” bulunmuş, emek, politika alanını baltalayan bir unsur olarak öne çıkmıştır. Feodalizmle birlikte temel üretim aracı olarak toprak daha önem kazanmış ve toprak sahipliği konumuna göre çalışma biçimleri belirlenmiştir. Bu dönemde köleliğin yerini serflik almıştır. Serflik, toprak sahipleri ve onların varislerine bağlı olarak hizmet etmelerini esas alan “özgür olmama” biçimidir ve toprak sahiplerinin mülkiyetindeki toprağa bağımlıdır. Köleci toplumların son döneminde ortaya çıkan “uzlaştırıcı” tek tanrılı din kavramı feodal dönemin belirleyicilerinden olmuştur. Din kavramı ve özellikle Hıristiyanlık, çalışmaya, insanlığın “esas günahının bir sonucu olarak” ve bundan kaçınmanın bir yolu olma rolünü yüklemiştir. Böylece iş/çalışma, “yüz kızartıcılıktan”, “ahlakî” bir görev ve yükseltilecek artan sınıfsal çelişki ve ayrıcalıkları meşrulaştırmanın bir yolu olmuştur. Çalışmaya ilişkin dinsel kaynaklı farklı söylemler arasında yer alan “biriktirme, azla yetinme, itidal ve ağırbaşlılık” çalışan sınıflara verilen ana mesajlar arasında yer almıştır. Dönemin mülk sahibi sınıfı aristokrasi için çalışma bir ayırım ifade etmiş, çalışmak “aristokrasiden dışlanma” anlamına gelmiştir. Çalışma bu özellikleri ile kapitalizm öncesi dönemlerde maddesel amaçlarının yanında sosyal amaçlar da içermiştir (Belek İ., 2001; Belek İ., Nalçacı E., 1992; Şenel A., 1998; Hamzaoğlu O., 1994; Marshall G., 1999; Öngen T., 1998; Grint K., 1998).

Tarihsel süreçte 17. yy dan itibaren ilk olarak İngiltere’de ortaya çıkan, dönemin el aletlerine dayanan zanaatçılık üretimini temel alarak sanayi üretimine dayanan ve “üreticilerin dolayimsız ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, satış, mübadele ve kâr amacını güden bir ücretli emek ve meta üretimi sistemi” olarak tanımlanan kapitalizm döneminde iş/çalışma biçimleri ve anlamı tümünden değişmeye başlamıştır. Kapitalizmin sanayileşmenin de yardımıyla üretim araçlarını geliştirmesi ile açılan fabrikalar, iş/çalışma biçimlerini belirlemede etkili olmuşlardır. Bu dönemde emek “özgürleşmiştir”. Feodal toprak sahiplerince tüm hakları belirlenen köylüler, fabrikalarla birlikte kentlere yönelmeye başlamış ve fabrika sahiplerinin fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır. Böylece kapitalizm temel olarak iki sınıf oluşturmuştur: Üretim araçlarının sahibi olan kapitalistler (burjuvalar) ve emek

güçlerini satan işçiler. Bu iki sınıf, kapitalist bir ekonomik düzende ilişkiye girmişler, işçi emeğini ücret karşılığında kapitalistlere satmıştır. Kapitalist üretim tarzı, kârı artırmak için uyarılan teknolojik gelişme, bu gelişmeyi iş ortamında organize edecek yeni iş düzenlemeleri ile çalışma biçimleri ve hukuksal düzenlemeler yaratan ve tüm bunların dinamik bir süreçte yer alarak etkileştiği bir yapı içerir. Bu kapsamda, kapitalist üretimde “kendi çapında yaygın ve ortak bir iş organizasyonu, sınıflar arası ve sınıf içi ilişkiler, ortak bir teknoloji ağı ve belirli bir gelişmişlikte emek gücü” vardır. Bu üç bileşenden sonuncusu ilk ikisini yönlendirici bir potansiyele sahiptir. Kapitalistler üretken bir işletmeye sahip olmak ve piyasada önce değiştirilmek sonra da tüketilmek amacı ile üretilen ürünler ile maksimum düzeyde kâr elde etmek ister. Burada, işçinin emeği ile oluşturduğu artı değere el koyan kapitalistin kendisidir. Bu anlamda işçi sınıfının oluşturduğu zenginliğe daha çok el koymak ve bu zenginliklerden işçi sınıfına ayrılan payı azaltmak durumundadır. Bu amaca başlıca üç yolla varır.

- Daha çok kapitalizmin ilk dönemlerinde uygulanmış olan çalışma sürelerinin uzatılması,
- Aynı çalışma süresi içinde daha verimli işgücü sağlanması ve böylece aynı sürede daha çok ve kaliteli üretim sağlanması,
- İşçiye ödenen ücretin mümkün olduğunca düşük tutulması.

Bu üç yolun ilki mutlak diğer ikisi nispi sömürü olarak adlandırılmaktadır (Belek İ., 2001; Marx K., 2000 ; Marshall G., 1999; Belek İ., 1993).

Sanayileşme sürecine geçişte farklı çalışma biçimleri ile karşılaşmaktadır, bunların bir kısmı ev ekonomisine dayanırken bir kısmı teknolojik gelişmelerin tehdit ettiği küçük ölçekli iş alanlarından oluşmakta, farklı istihdam güçleri taşıyarak, ekonomik olduğu kadar sosyal normlara da sahip bir nitelik taşımaktadır. Buharlı makinelerin keşfi ile fabrikasyon üretimi oluşmaya başlamış, bu üretim tarzı hem işgücünün miktar ve çeşitliliğinin çoğalmasını, hem de fabrikada yeni bir yönetim şeklini gerektirmiştir. Böylece fabrika içinde gelişen hiyerarşi aslında sadece teknik olarak üretimi yönetmek, denetlemek ve kontrol etmek amacını taşımamış bu amaçtan daha çok kapitalistlerin işgücünü bölerek geliştirdikleri bu yönetim şekliyle

sosyal bir kontrol mekânizması kurmalarını sağlamıştır. Böylece kapitalistler, hem kapitalizmin doğası gereği hem de bu tip teknik düzenlemeler ile yönlendirici olmuşlardır (Grint K.,1998; Marshall G., 1999).

Sanayileşme sürecinin başından 19. yy ortalarına kadar sabit bir mesleki yapılanma süregelmıştır. Kapitalizmin ilk makineleşme döneminde makinelerle üretim basitleştirilip rutinleştiği için geniş ölçüde niteliksiz kadın ve çocuk emeği kullanılmıştır (Belek İ., 1993). Bu dönemde iş kollarında homojen bir dağılım olmadığı, kırsal kesimde yaşayanlar için işin çoğul görevler anlamına geldiği (tarımsal faaliyetler ve ev işçiliği vb.), en yaygın sanayi kolunun kadın erkek çalışan oranlarının eşite yakın tek sektör olan tekstil sektörü olduğu görülmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, çalışma saatleri çocuklar için bile 12 saat kadardır, çalışma koşulları çok kötüdür ve tam gün çalışan çocuk sayısı 50 binin üzerindedir. Giderek hızla azalan bir biçimde ve en yoğun olarak tekstil fabrikalarında, sanayi öncesi dönemin iş uygulamalarının kökenini oluşturan, çoğunluğunu ailelerden oluşan takımlar halinde çalışılmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde mesleki yapı değişiklikler gösterir. Kadınların üçte ikisi, ev ve tekstil işleri dışındaki mesleklerden neredeyse tamamen çıkartılmıştır (Grint K.,1998).

Yukarıda Grint'den aktarılan süreci Karl Marx, “basit elbirliği”, “manifaktür” ve “modern sanayi” dönemi olarak üç aşamaya ayırmıştır. Basit el birliğini, “çok sayıda işçinin bir ve aynı, ya da farklı ama aralarında ilişki bulunan süreçlerde bir arada çalışmaları” şeklinde tanımlamaktadır. Manifaktür türü üretimde ise üretimin bölünmesi esası vardır. Burada dikkati çeken nokta, üretkenliği artıran giderek artan bir işbölümünün varlığıdır. Böylece işçi bir üretim dizgesinin sadece bir kısmında çalışan biri konumuna gelir ve tek bir işte beceri kazanır. Bu onun üretici güçlerini geriletken bir süreçtir ve sömürüyü artırır. Üretimin hemen her aşamasında çeşitli enerji biçimlerinin kullanıldığı makine düzenekler, modern sanayiye tanımlanmaktadır. Önceki iki üretim biçiminde işçi makineyi kullanırken artık makine işçiyi kullanmaktadır (Marx K., 2000; Belek İ., 1993).

Böylece, Marx'ın “modern sanayi” dönemi, Blauner'in “kütlesel üretim teknolojisi” aşaması o-

olarak adlandırdığı, daha yaygın ve bilinen adıyla “bant tipi üretim” süreci başlamıştır. F.W. Taylor tarafından da incelenerek “bilimsel işletmecilik” adı verilen bu üretim tipi 2. Paylaşım Savaşı’na kadar kapitalizmin temel üretim organizasyonu ve çalışma/iş şekillerindedir(Belek İ., 1993; Giddens A. 2000).

Kapitalist üretim yapısının insan üzerine etkileri, başlangıçta fiziksel faktörler üzerine eğilirken giderek endüstriyel sosyolojinin gelişimi ile farklılaşmıştır. Fabrika çalışma ortamları ve işçiler üzerine yoğunlaşan bu alan, işyeri faktörlerinin özellikle teknoloji ve üretim yöntemlerinin “işçiler ve yönetimin hem fabrika içinde hem de fabrika dışındaki davranışlarının nedensel etkilerine vurgu” yapmaktadır. Zamanla teknoloji ve iş organizasyonu çalışmaları alanın fabrika dışı işleri de uğraş edinesine neden olmuştur. Günümüzde değişen çalışma biçimleri ile beyaz yakalı çalışanların artması gerek çalışma ve işe gerekse iş örgütlenmelerine fabrika işçilerinden çok farklı değer, tutum ve anlamlar getirmiştir. Bu durum aynı zamanda endüstriyel sosyolojinin de dönüşümlerini özetlemektedir. Bu dönüşümler 1930-1950 erken dönem, 1960’larda geçiş dönemi, 1970’lerden sonraki dönem olmak üzere üç aşamada incelenmekte ve endüstriyel sosyolojinin “önceleri iş ve işçiyi odak olarak alırken daha sonra ekonomik sorunlara yöneldiği ve sosyal bir aktör olarak işçi kavramının, rolü makro ekonomik faktörlerle belirlenen pasif bir obje konumuna dönüşmesi” sürecinin yaşandığı belirtilmektedir. Çalışma yaşamındaki davranışların teknoloji ya da organizasyondan çok özellikle “siyaset ve işçi-işveren ilişkileri sistemi” olmak üzere kültürel ve toplumsal koşullar olduğunu ve iş yapılarının toplumun siyasal, hukuksal ve eğitsel düzenlemelerinden etkilendiğinin bazı araştırmalarla gösterilmesi endüstriyel sosyolojinin ilgi alanını değiştirmiştir. Endüstriyel sosyolojinin ilk önemli çalışmaları üretim sürecine katılımlarının verimliliği artırmada fiziksel etkenlerden çok daha önemli ve etkili olduğunu gösteren “Mayo Deneyleri” olmuştur (Simpson I.H., 1989; Belek İ., 1993; Marshall G., 1999).

Bir endüstriyel çalışma şekli olarak bant tipi üretim, mekanik akışlı çalışma, yineleyicilik, minimum düzeyde beceri, alet ve teknik kullanımında seçenek yokluğu, ürünün aşırı ölçüde bölümlere

ayrılması, yüzeysel dikkatin sürekliliğinin sağlanması gibi özellikler içerir. Bu çerçevede işçinin bilgi, beceri, yaratıcılık ve üretici potansiyelinin bir anlamı kalmaz. Yapılan araştırmalar, bu etkenlerin, böyle bir işte çalışan kişilerde, “öz-saygı, stres, iş doyumu, güçsüzlük, özyıkım, normsuzluk, kültürel yıkım, öz-etkinlik, genel olarak yabancılaşma, fiziksel ve genel sağlık durumu ile iş dışı yaşamdaki ilişkiler” gibi başlıklarda etkili olduğunu göstermektedir. Böylece bu üretim tipi, yenilenme ve motivasyon içermeyen, hiyerarşik yapının baskın olarak hissedildiği, monoton, üreten kişinin ürettikleri üzerinde inisiyatifinin ya da kontrolünün olmadığı, mekâna, zamana ve diğer insanların işlevlerine bağımlılığı artıran ve tüm bunların sonunda çalışmayı anlamsızlaştıran, “öz saygı” ve “öz etkinliği” azaltan “yabancılaşmayı derinleştiren” bir yapıya bürünmektedir. Sıralanan faktörler ile birey “işsel parçalanma” yaşayarak iş dışı sosyal yaşamında da etkilenir ve giderek “hiçleşir”(Belek İ., 1993; Navvaro V., 1992).

Yapılan analizlerde işle ilgili olumsuz koşullarda çalışanların %66’sında, olumlu koşullara sahip işlerde çalışanların ise %11’inde psikolojik ve fiziksel genel iyilik durumunun kötü olarak etkilendiği tespit edilmiştir. Moss, analizlerinde iş yaşamında “rol belirsizliği, grup içi çatışmalar, denetici kontrolü ve karar almaya katılamama” gibi faktörlerin ruhsal ve fiziksel sağlığı olumsuz etkileyeceğini tanımlamıştır. Karasek, işin kişinin gelişiminde gelişmeye olumlu katkı veren dürtü, kaygı ve yönelimlerinin doyum-stres dengesinde önemli olduğunu belirterek işçi sınıfı dışındaki toplumsal sınıf ve yapıların da üretim biçiminin nesnel yapısı gereği benzer ruhsal sorunlar yaşayabileceğinin altını çizmiş ve “İş Gerilim Modeli” diye adlandırdığı bir model oluşturmuştur(Şema-1) (Belek İ., 1993).

Karasek’in vardığı sonuçlar çalışma/iş biçimlerinin yaşamdaki yeri ve önemine dair dikkat çekici sonuçlara varmaktadır. Çalışanın yaptığı işte kendi becerilerini kullanması ve işi ile ilgili karar alabilmesi, iş yükü ne olursa olsun, daha az gerilim yaratmaktadır. Aktif işler çalışanlara daha çok fiziksel yük getiriyor olmakla birlikte karar alma fırsatı yaratmaları iş doyumuna olumlu katkıda bulunmaktadır.

Kapitalist üretim süreci “bant tipi üretim” örneğinde görüldüğü gibi işçileri aşan ve toplumun

Şema-1: Karasek'in iş gerilim modeli (Belek İ., 1993)

İşte karar özgürlüğü	İşin beklentisi	
	Düşük	Yüksek
Düşük	"Pasif" iş	"Yüksek gerilimli" iş
Yüksek	"Düşük gerilimli" iş	"Aktif" iş

genelini etkileyen bir şekilde insanın kendini geliştirme yollarını tıkayan, işi üzerindeki inisiyatifini kaldıran, işleri rutinleştiren, iş dışı yaşama yansıyan etkilerle yaşamı anlamsızlaştıran ve derin bir yabancılaşma yaratan bir yapıya sahiptir. Yabancılaşma "en genel çerçevesiyle bireylerin birbirlerinden, belirli bir ortamdan ya da süreçten uzaklaşmalarını anlatır". Marxist sosyoloji ile birlikte anılan bu kavram, kapitalizmin toplumsal ve iktisadî düzenlemelerine özgü bir durumdur. Çalışanın çalışma sırasında "emeğin çalışanın özüne ait olmayışı ile kendini kendi dışında duyması ve ancak çalışma dışı yaşamda kendini hissedebilmesi" olarak betimlenebilir (Belek İ., 1993; Marshall G., 1999; Belek İ., Nalçacı E., 1992).

Bu çalışmalarla elde edilen sonuçlar, endüstriyel iş kavramına yeni bazı yaklaşımlar getirmiştir. Bunlardan biri, 60'lı yıllara kadar daha çok ABD'de rastlanan işteki yapısal düzenlemelerden çok kişisel psikolojik yönelimleri esas alan "Endüstride İnsan İlişkileri Yaklaşımı" diğeri de Avrupa ve özellikle İskandinav ülkeleri kaynaklı, öncelikle üretim ortamının kolektif gereksinim ve taleplerini esas alan ve yer yer "grup üretimi" olarak da adlandırılan yaklaşımlardır. Bu yaklaşım ve teoriler işçilerin çalıştıkları kurumların yönetimine katılım sağlama olanağını oluşturan, "Endüstriyel Demokrasi" adı verilen "işçilerin bir sanayi işletmesinin ya da ticari kuruluşun idare edilmesinde kısmen ya da tamamen katılması" olarak tanımlanan bir kavram oluşturmıştır. Biçimsel olarak, tam katılımı esas alanlar ("Kalite Kontrol Çemberleri, Çalışma Yaşamının Kalitelendirilmesi, İşin Zenginleştirilmesi, İşin Genişletilmesi Programları"), temsiliyet oranında katılım ("Birlikte Kararlaştırma"), işletme mülkiyetine belli oranlarda ortaklık ("Karın Paylaşımı, Gelirin Paylaşımı, Ana Mülkiyete Çalışanların Ortaklığı") olmak üzere üç türü bulunan ve kapitalist sistemin sistemi içi bir çözüm olarak nitelendirilebileceğimiz bu uygulamalar daha çok "bant tipi üretimle" gelen "otoriter

karakterli hiyerarşik bir yapıdaki" üretim sürecini yumuşatma çabası olmuştur (Belek İ., 1993; Marshall G., 1999; Giddens A., 2000).

Kapitalizmin 1970'lere kadar süren genişleme dalgasını takiben girdiği ve halen süren yapısal kriz, 1980'lerde üretim yapısının ve teknolojisinin değişimine ve çalışma biçimlerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Elektronik, haberleşme ve biyoteknoloji dallarındaki gelişmeler bu değişimde önemli rol oynamıştır. Üretim sürecinin giderek artan oranda yoğun teknolojik donanımlarla çalışması (robot vb.), emek gücünün nitelik ihtiyacını artırmış, işbölümünün derinliğini azaltmış, beyaz yakalı çalışanların ve kadın çalışanların sayısı hızla artmış, hizmet sektörü genişlemiştir. Bu yeni çalışma biçimleri, yaşamdan beklentileri artırmış ve farklılaştırmıştır. İşletmeler küçülerek esnekleşmiş, çalışanlar işletmenin bir parçası haline getirilmiştir. Giderek teknoloji ağırlıklı fabrikalar daha az işçi çalıştırıyor olmuşlar, "İşsiz Büyüme" olarak adlandırılan bir olgu ile işsizlik bir yandan artarken bir yandan da sadece "işini düşünen ve yaşama yabancılaşan" insan tipi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yeni çalışma biçimleri oluşmuştur. Bunlar "yarı süreli çalışma, esnek süreli çalışma, farklı saatlerde çalışma, kısaltılmış haftalık çalışma günü, geçici çalışma, kendi işinde çalışma, tele çalışma, evde çalışma" gibi değişik istihdam biçimleridir ve "yarı süreli" emek gücünün de %73'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Esnekliğin sadece istihdamda değil ücret, iş güvencesi ve örgütlenmede de olduğu görülmektedir (Belek İ., 1993).

Dilimizde "bir değer yaratan emek" olarak tanımlanan iş, yaşamın önemli unsurlarından biridir. Bu unsurun yerini, içeriğini, biçimini belirleyen faktörlerin başında üretim ilişkileri ve toplumun sınıflı yapısının ve sınıfsal ilişkilerin geldiği dikkati çekmektedir. Günümüzün üretim ilişkilerini belirleyen kapitalist üretim süreci, bugünün iş/çalışma faaliyetlerinin bu sürece uygun olarak okunmasını sağlamaktadır. Kapitalizm, bugün için, doğasında taşıdığı "sürekli olarak kâr artırma güdüsü" ile teknolojik gelişimi uyararak ve gelişen teknolojinin iş ortamında organize edilmesini olanaklı kılacak iş düzenlemeleri, çalışma biçimleri, hukukî düzenlemeler yaratarak işin ve çalışmanın anlamını belirlemektedir (TDK, 2004; Belek İ., 1993).

SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığı'na devri hak yetki gaspıdır. "Devirle amaçlanan yönetimi ve hizmeti iyileştirmek değildir. Asıl istenen kamu hastanelerini tek elde toplamak, sonra yerel yönetimlere ve daha sonra da özel sektöre devretmek, daha doğrusu satmaktır."

Kaynaklar

1. Atlı A.K., Özvarış Ş.B., (1998), Çalışma Yaşamı ve Kadın, Sağlık ve Toplum, Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı, (8)3-4:79-84.
2. Belek İ., (2001), Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politikası, Sorun Yayınları, İstanbul.
3. Belek İ. (1993), Marxist Bakış Açısıyla Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi, Sorun Yayınları, İstanbul.
4. Belek İ.(1993), Kapitalist Üretim Yapısı ve İnsan, Toplum ve Hekim, TTB Yayını, Ağustos, 56 : 18-24.
5. Belek İ., Nalçacı E., (1992), Endüstri Psikolojisi Bağlamında Ruh Sağlığı ve "Yeni" Endüstriyel İlişki Biçimleri, TTB Yayını, Eylül 51:19-22.
6. Conrad P., Rochelle K., (1994), The Sociology of Health and Illness, Critical Perspectives, Fourth Edition, St Martin's Pres.
7. Gelles R.J., Levine A., (1995), Sociology, Fifth Edition, McGraw-Hill Inc.
8. Grint K.,(1998), Çalışma Sosyolojisi, Çev. ed:Bozkurt V., Alfa Yayınları, İstanbul.
9. Giddens A., (2000), Sosyoloji, Ayraç Yayınevi, Ankara.
10. Hamzaoğlu O.,(1994), Eğitimin Tarihsel ve Toplumsal Gelişimi, Toplum ve Hekim, TTB Yayını, Ocak - Şubat, (9), 59: 21 - 24.
11. <http://tdk.org.tr/tdksozluk/sozara.htm>, Eylül 2004.
12. Last J. M.,(1987), Social and Behavioral Determinants of Health, in Public Health and Human Ecology, Appleton and Lange.
13. Laville A., Volkoff S., (2002), Yaşlı İşçiler, Çev:İlhan M.N, Durukan E., Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, TTB Yayını, Nisan.
14. Marshall G., (1999), Sosyoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları.
15. Marx K., (2000), Kapital Cilt 1, Çev: Bilgi A., Ankara, Sol Yayınları.
16. Navvaro V., (1992), İş, İdeoloji ve Bilim: Tıp Olgusu, Çev: Bülent Piyal., Toplum ve Hekim Dergisi, TTB Yayını, Aralık 52: 2-14.
17. Özkuzukıran Ş., (2001), Kadın İşçilerin Durumu, İçinde: Ulusal İş Sağlığı ve İşyeri Hekimliği 18. Günleri Sunular/Tartışmalar Kitabı, Temmuz, Özsan Matbaası, Bursa: 79-81.
18. Öngen T., (1998), Eşitsizliğin Sınıfsal Temelleri, Toplum ve Hekim, TTB Yayını, Mart-Nisan(13),2: 91-2.
19. Simpson I. H., (1989), The Sociology of Work: Where Have the Workers Gone, Social Forces, (67), 3 : 563-581.
20. Şenel A., (1998), Eşitlik Eşitsizlik Üzerine Tarihsel Gezintiler-Felsefesi Esintiler, Toplum ve Hekim, TTB Yayını, Mart-Nisan(13),2 : 83-90. ●